

11 Afrikaanse gemeenschappen, religie en identiteit: Ghanese pinksterkerken in Den Haag

Rijk van Dijk

Afrika als rijke bron van religie

Met de komst van migranten uit sub-Sahara Afrika heeft Nederland er een grote verscheidenheid aan godsdiensten bij gekregen. Veel van deze migrantengemeenschappen worden gekenmerkt door een variëteit aan religies, die de diversiteit van het seculariserende Nederland verre te boven gaat. (Jongeneel et al., 1996) Deze verscheidenheid, of het nu gaat om Ghanesen, Nigerianen of migranten uit het vroegere Zaïre, weerspiegelt de godsdienstige pluriformiteit in het land van herkomst. Sinds het begin van deze eeuw verspreidden zowel de islam als de missionaire kerken uit het Westen zich snel in sub-Sahara Afrika. Beide stromingen kregen grote invloedssferen en vele aanhangers. Zo groeide het christendom in Nigeria van 1 procent van de bevolking in 1900 naar 49 procent in 1980. In Ghana van 5 procent naar 63 procent en in Zaïre in dezelfde jaren zelfs van 1 procent naar 95 procent van de bevolking. (Barrett, 1982) Deze groei is niet alleen het resultaat van de activiteiten van de grote Westerse missiekerken zoals de rooms-katholieke, anglicaanse, presbyteriaanse of methodistische kerken, maar is in veel gevallen juist beïnvloed door de sterke groei van de Afrikaanse onafhankelijke kerken. In deze onafhankelijke kerken kon het Afrikaanse cultuurgoed beter tot uiting komen.

Als voorbeeld hiervan kunnen de zogenaamde profeetgenezingskerken genoemd worden. Deze kenmerken zich door de wijze waarop zij aspecten van het Westerse christendom verbinden met Afrikaanse noties van ziekte, kwaad, onheil en de genezing daarvan of de bescherming ertegen. Ook de islam is sterk gegroeid, met name in de francofone landen van West-Afrika. Het betreft hier voornamelijk de Sjiitische vormen van islam, waarin meer ruimte is voor de beleving van de mystiek en het occulte. Deze vorm van islam sloot, evenals het christendom, nauw aan bij de Afrikaanse beleving.

In de afgelopen jaren is in delen van sub-Sahara Afrika door de sterke vermindering of zelfs het geheel wegvallen van de invloed van de natiestaat, de betekenis van religieuze organisaties toegenomen. Het lidmaatschap van deze organisaties loopt vaak dwars door etnische of sociale tegenstellingen heen. In de moderne tijd is religie een belangrijk kanaal van sociale organisatie, van bescherming, maar ook van politieke macht geworden. Veel van de eerste nationalistische leiders in sub-Sahara Afrika hadden hun wortels in een van de Afrikaanse onafhankelijke kerken of zijn daardoor sterk beïnvloed. In de afgelopen jaren hebben geafrikaniseerde vormen van christendom en islam ook een sterkere sociale en economische functie gekregen; onder andere in de grote, anonieme stedelijke gebieden waar ze nieuwe kaders, samenhangen en structuren hebben geschapen.

Veel van de migranten uit sub-Sahara Afrika hebben deze verbanden, religieuze uitingen, rituelen en algehele levensbeschouwing meegenomen naar het gastland, in dit geval Nederland. (Oomen en Palm, 1994; Ter Haar, 1998) Met de groei van Afrikaanse gemeenschappen neemt ook de verscheidenheid aan religieuze organisaties in de Nederlandse samenleving sterk toe. In de afzonderlijke gemeenschappen valt op dat soms één godsdienst sterk dominant is, onder meer in de Eritrese, Ethiopische en Somalische gemeenschappen.

Voor veel Afrikanen in Nederland is het lidmaatschap van een kerk belangrijk, vooral van kerken die een sterke band met het land van herkomst hebben. In de afgelopen jaren zijn er door de Afrikaanse gemeenschappen veel belangenorganisaties opgericht. Toch zijn het vaak in de eerste plaats religieuze groepen die een sociale functie vervullen. Zij spelen een grote rol in het leven van de gemeenschap en de individuele migrant. Dit geldt in het bijzonder voor christelijke groeperingen onder migranten uit West- en Centraal-Afrika. Onder migranten uit de Hoorn van Afrika vervullen de islam en koptische groeperingen een centrale functie.

Het ontstaan van Afrikaanse religieuze groepen in Nederland

Veel religieuze groepen zijn 'satellieten' van de in het land van herkomst gevestigde (missie-)kerken of islamitische organisaties. Vanuit Egypte werd in 1977 in Amsterdam de eerste koptische kerk opgericht, met later vestigingen in onder meer Den Haag. In een later stadium volgde de vestiging van een Ethiopisch-orthodoxe kerk die nauw verwant is aan de

koptische kerk. Vanzelfsprekend worden deze kerken voornamelijk bezocht door leden van de Egyptische, Ethiopische en Eritrese gemeenschap, maar ook door enkele Sudanese en Somalische migranten. Deze kerken zijn, ondanks de groei van deze migrantengemeenschappen, relatief klein gebleven en hebben elk slechts enkele honderden leden.

De uit sub-Sahara Afrika afkomstige islamitische migranten blijven veelal tot deze wereldgodsdienst behoren. Zij vinden aansluiting bij de al in Nederland bestaande islamitische organisaties (zoals de broederorganisaties Turuq) en moskeeën. In andere gevallen, zoals bij Senegalese migranten, worden dergelijke islamitische broederschappen vanuit het land van herkomst in Nederland voortgezet. De groei van de islam wordt bij deze groepen, meer dan bij andere waarvan de groei van de gemeenschap vooral bepaald wordt door immigratie, ook veroorzaakt door de 'natuurlijke' groei: het lidmaatschap van de tweede generatie.

In de Frans-, Engels- en Portugeessprekende gemeenschappen uit West-, Centraal- en Oost-Afrika spelen de Westerse missiekerken een grote rol. In de verschillende grote steden zijn Frans-, Engels- en Portugeestalige rooms-katholieke groepen en parochies ontstaan, waar Afrikaanse migranten deel van uitmaken. Een bekend voorbeeld is de Portugeessprekende parochie in Rotterdam, waar zich rond de 5000 Kaapverdiërs bij hebben aangesloten, maar waar ook Angolezen en Mozambiquanen te vinden zijn. Een ander voorbeeld is de Engelssprekende parochie in Amsterdam, die wordt bezocht door enkele honderden Ghanezen en een kleinere groep Nigerianen.

Protestante kerken zoals de Nederlands-hervormde en de gereformeerde kerk hebben nauwelijks pogingen gedaan om Afrikaanse migranten uit de verschillende taalgebieden aan te trekken. Aansluiting is hier vooral een individuele zaak gebleven. De belangrijkste reden is dat deze twee kerken 'typisch' Nederlands en nauwelijks 'internationaal' te noemen zijn. De Nederlands-hervormde kerk sticht en stichtte geen eigen kerken in Afrika (met uitzondering van Zuid-Afrika). Zij heeft daardoor geen traditie van het oprichten van kerken voor anderstalige groepen in Nederland. Deze situatie ligt anders voor internationaal opererende pinksterkerken zoals de uit Amerika afkomstige Assemblies of God. Engels- en Franssprekende Afrikanen sluiten zich incidenteel aan bij dergelijke groeperingen, omdat ze al lid waren in het land van herkomst of daar deze organisaties en hun theologie kenden.

Gedurende de laatste vijftien jaar hebben met name Engels- en Franssprekende Afrikaanse migranten eigen onafhankelijke kerken opgericht,

die men ook in het land van herkomst kent. De oprichting van een eigen onafhankelijke kerk betekende dat het zoeken van aansluiting bij de Nederlandse kerken werd gestaakt. Zo is in Den Haag de Franstalige groep in de rooms-katholieke kerk nagenoeg verdwenen toen in het begin van de jaren negentig onafhankelijke, Franstalige kerken ontstonden onder Zaïrees (Kongolees) leiderschap. Het betreft hier onder andere 'satellieten' van de profeet-genezingskerk van Simon Kimbangu, die in 1920 in Zaïre werd opgericht en inmiddels een miljoenenaanhang heeft in Midden- en West-Afrika.

De stichting van eigen onafhankelijke kerken in de Afrikaanse gemeenschappen is in de jaren tachtig sterk beïnvloed door de opkomst van zogenaamde charismatische pinksterkerken in Afrika (pentecostalisme). (van Dijk, 1999, 2000) In sub-Sahara Afrika zijn kerken van deze signatuur voornamelijk ontstaan in de grote steden. Hun toenemende populariteit en religieuze, politieke en economische invloed zijn te danken aan het feit dat zij gesteund en geleid worden door leden van de opkomende geschoolde middenklasse. De charismatische kerken zijn sterk gegroeid door het aantrekken van leden van de oude missiekerken, door een actieve missie op het platteland en in regio's waar de islam van oudsher veel aanhangers had. Het succes van deze kerken is echter vooral ten koste gegaan van de eerder ontstane profeet-genezingskerken, die zich in het verleden met name op de ongeschoolde plattelandsbevolking hebben gericht.

Niet alleen in sub-Sahara Afrika leidde de 'ondernemende' stijl van leiderschap tot de vestiging van honderden pinksterkerken. Ook in Nederland werd deze vorm van christendom in korte tijd veruit de belangrijkste in verscheidene Afrikaanse gemeenschappen. De laatste jaren zijn zeker veertig pinksterkerken opgericht, meestal onder Ghanees leiderschap. Franstalige pinksterkerken in steden als den Haag en Rotterdam staan veelal onder leiding van Kongolese vrouwen (de zogenaamde Combat Spirituel). De populariteit van deze pinksterkerken is geen uniek Nederlands fenomeen, maar geldt voor tal van gemeenschappen uit West- en Centraal-Afrika elders in Europa.

Het pentecostalisme legt sterk de nadruk op enerzijds de zogenaamde 'charismata'; de spirituele gaven van de Heilige Geest die in gebedsgenezing tot uitdrukking komen. Anderzijds biedt het een uitgebreide ideologie met betrekking tot bronnen van kwaad, tegenslag, het occulte en het demonische die men in de samenleving aantreft. De ideologie is sterk op vooruitgang, welvaart en succes gericht en biedt gelovigen een

uitgebreide morele code om zich van kwade invloeden, die dit succes kunnen tegenhouden, te ontdoen. Het pentecostalisme wordt soms als een 'welvaartsgospel' getypeerd. Binnen de kerken wordt dit overigens als een neerbuigende kwalificatie beschouwd, gezien de grote rol van deze kerken in het leven van veel Afrikanen.

Bij het omgaan met integratie-, aanpassings- en taalproblemen spelen de Afrikaanse kerken een belangrijke rol. Het zijn ontmoetingsplaatsen waar men de eigen taal kan spreken, informatie kan uitwisselen over de Nederlandse samenleving, haar wetten en procedures. De leiders van deze kerken dienen vaak als 'vraagbaak' of 'doorgeefluik' voor informatie over bijvoorbeeld de vreemdelingenwetgeving. Via de kerken wordt hulp geboden aan de migrant, kunnen contacten worden gelegd of kan de eerste huisvesting worden geregeld. Daarnaast worden in de kerken huwelijken gesloten, begrafenissen uitgevoerd en krijgen nieuwgeborenen een sociale identiteit door het organiseren van allerlei geboorterituelen. Kortom, door de migrant enerzijds een sociale identiteit te verschaffen en aan de andere kant concrete bijstand te geven, hebben de kerken veel invloed in de Afrikaanse gemeenschappen.

Deze 'sociologische' aspecten gaan echter voorbij aan diepere culturele en spirituele dimensies die in de Afrikaanse levensbeschouwing centraal staan. Dat kerken een grotere rol spelen dan 'seculiere' belangengroepen komt doordat problemen van integratie en aanpassing in deze gemeenschappen niet uitsluitend in westerse, 'rationele' termen worden begrepen. Belangrijke problemen met verblijfsvergunningen, het niet kunnen vinden van legaal werk of het niet genezen kunnen worden van bepaalde ziekten worden geïnterpreteerd tegen de achtergrond van een wereld waarin spirituele machten zich manifesteren en het lot en de toekomst van mensen kunnen bepalen. Zoals een migrant eens zei: "Een kwade geest kan men niet injecteren", daarmee doelend op de beperkte genezing die Nederlandse artsen en ziekenhuizen kunnen bieden. Deze andere wereld is een ambigue wereld, waarin machten van goed en kwaad zich voordoen. De hulp van religieuze specialisten, zoals genezers of kerkleiders, is nodig om de intenties van die machten te kunnen begrijpen of je ertegen te kunnen wapenen. De kerken bieden deze spirituele hulp. Naast de taalbarrière verklaart het gebrek aan inzicht in deze zijde van de Afrikaanse levensbeschouwing de geringe aansluiting van migranten bij Nederlandse kerken.

De aandacht voor deze andere wereld is het grootst in de pinksterkerken. Het overgrote deel van de bijeenkomsten wordt geheel gewijd aan de

spirituele 'versterking' van de leden. Verschillende facetten van het pinkstergeloof sluiten nauw aan bij de zoektocht van veel Afrikanen naar krachtige, spirituele ervaringen. Essentiële aspecten van de pinkstertraditie, zoals de religieuze extase, het spreken in tongen en de gebedsgenezing, beantwoorden sterk aan die behoefte. Dat juist Ghanezen in het pentecostalisme zo'n prominente plaats innemen, houdt niet alleen verband met de grootte van de gemeenschap, maar ook met de geschiedenis van Ghana. In het land dat als eerste in sub-Sahara Afrika onafhankelijk werd, kwam ook het streven naar onafhankelijkheid van de missiekerken als eerste op gang. Dit maakte dat het pentecostalisme zich in een vroeg stadium kon begeven in de wereld van de onzichtbare machten, een terrein waar de missiekerken zich verre van wilden houden. Het pentecostalisme in Ghana had daarmee een voorsprong op andere Afrikaanse landen en behield die voorsprong in de diaspora.

Ghanese kerken, geld en de kritiek op culturen

Ghanese pinksterkerken houden zich niet alleen bezig met de gevolgen van het leven in Nederland, maar ook met problemen die de eigen cultuur met zich mee brengt. In de confrontatie met de eigen én de Nederlandse cultuur neemt geld een centrale plaats in.

In de Ghanese cultuur, maar ook in veel van de overige Afrikaanse gemeenschappen, spelen geldgiften een belangrijke rol. Veel migranten zijn immers naar Nederland gekomen in de hoop geld te kunnen sturen naar de familie in het land van herkomst. De kerken proberen zich in deze sociale en economische relaties een eigen positie te verwerven. Zij doen dit door hun leiders en leden te beschermen tegen bepaalde spirituele machten die in geld kunnen huizen, of, zoals een leider het zei: "We leren onze mensen: God is God en geld is geld; die twee mogen niet met elkaar worden verward".

De plaats en de betekenis van de Ghanese pinksterkerken in de gemeenschap moet worden begrepen tegen de achtergrond van de Ghanese levensbeschouwing, waarin rituele voorouderverering een centrale plaats inneemt. In veel van dergelijke rituelen wordt uitdrukking gegeven aan zowel de praktische als de religieus-symbolische waarde van geld. Zij vertellen van de kracht van geld, om te circuleren, om door te dringen op plaatsen waar anderszins groei en bloei niet mogelijk zouden zijn geweest. 'Sika ye mogya', geld is bloed, luidt het veelgehoorde spreekwoord.

Het is het bloed in de levensaders van sociale verbanden, het scheidt leven en is onontbeerlijk in het functioneren van het sociale lichaam.

Deze opvatting over de waardering van geld staat diametraal tegenover de in Nederland veel gehoorde gedachte dat het bij migratie van Ghanese naar Nederland 'slechts' om economische motieven zou gaan. Het verdienen van geld ten eigen bate wordt niet als een legitieme reden voor verblijf in Nederland gezien. Dit ontkent in de ogen van veel Ghanese de betekenis van het geld dat vanuit de diaspora naar het uitgemergelde moederland stroomt en daar leven mogelijk maakt; een in hun ogen zeer legitieme reden om te profiteren van de Nederlandse welvaart. De harde feiten onderstrepen deze noodzaak: de revenuen uit de diaspora vormen het op twee na belangrijkste bestanddeel van het nationaal inkomen van Ghana. Zonder zijn diaspora kan Ghana niet overleven. Naast het stromen van geld verwijst 'Sika ye mogya' overigens ook naar een duistere zijde van geld, namelijk dat er altijd een prijs voor betaald moet worden, een spiritueel offer moet worden gebracht. De relatie tussen religie en geld komt het sterkst naar voren in de begrafenisrituelen.

Sinds de Bijlmer-ramp van oktober 1992 zijn de Ghanese migranten in Amsterdam geregeld in het nieuws. (Oomen en Palm, 1994) Het bestaan van Ghanese gemeenschappen in andere steden is relatief onopgemerkt gebleven. Zo is met name in Den Haag sinds het midden van de jaren tachtig een Ghanese gemeenschap ontstaan die nu officieel zo'n 2000 zielen telt, maar rekening houdend met de illegaliteit naar schatting 4000 personen omvat. Kwesties van integratie, illegaliteit en de problematiek van identiteitspapieren spelen in de Haagse Ghanese gemeenschap een even grote rol als elders.

Veruit de meeste migranten die zich vanaf de jaren tachtig in Den Haag vestigden, kwamen hier uit economische overwegingen. Vooral in ongeschoold werk in de kassen, de visafslag en de schoonmaaksector wordt gemakkelijk geld verdiend, waarvan een deel naar de achterblijvende familie in Ghana wordt gestuurd: geld moet immers circuleren. Veel Ghanese nemen twee of soms zelfs drie banen, zodat geld over verschillende sociale schijven kan worden verdeeld. Een deel is uiteraard voor het eigen levensonderhoud bestemd, maar een ander deel wordt naar Ghana gezonden voor oudere familieleden en bovenal voor investeringen in een eigen huis, een eigen winkeltje, een taxi of een import-exportbedrijf.

Aan het opbouwen van sociale relaties in de gemeenschap zelf wordt ook veel geld besteed. Geld speelt hier vooral de rol van sociaal bindmid-

del in het aangaan van relaties die op wederkerigheid berusten: ik geef aan jou, zodat jij later weer aan mij zult geven.

In deze circulatie van geld komt de eigen identiteit het sterkst tot uiting. Opvallende rituelen, zoals begrafenisfeesten, spelen daarbij een belangrijke rol. In de Akan-cultuur (waaruit veruit de meeste Ghanezen in Nederland afkomstig zijn) is het gebruikelijk dat na de eigenlijke begrafenis een feest wordt georganiseerd waar gedronken en gedanst wordt, respect wordt betoond aan de overledene en zijn of haar naaste familie, en bescheiden gelddonaties worden gedaan. In de Ghanese gemeenschappen buiten Ghana, zo ook in Den Haag, zijn deze feesten in de afgelopen jaren uitgegroeid tot ware investeringen, die de organisator winst moeten opleveren. Die winst kan vervolgens weer naar Ghana worden gestuurd om daar de familie financieel te ondersteunen. Wanneer iemand in Ghana overlijdt, wordt er niet alleen in Ghana een dergelijk feest georganiseerd, maar familieleden in Engeland, Nederland of Duitsland organiseren ieder ook een feest. Hetzelfde gebeurt andersom. Wanneer iemand in het Westen overlijdt, wordt er niet alleen ter plekke, maar ook in Ghana een begrafenisfeest gehouden. Soms wordt het lichaam van de overledene, om alles in Ghana en overzee goed te kunnen coördineren, maandenlang in een vriescel gestopt, wat de kosten van het feest aanmerkelijk doet toenemen.

De komst van grote aantallen Ghanezen uit Den Haag en andere Europese steden maakt dat bezoekersaantallen van dergelijke begrafenisfeesten kunnen oplopen tot 1500. De feestavond begint om 12.00 uur 's nachts en duurt tot het ochtendgloren, met veel dans, muziek en drank. Een belangrijk element is het geld dat iedere aanwezige geacht wordt te geven aan de familie van de overledene, met name degene die het feest organiseert. De gehele nacht zijn vrienden van de familie bezig met het noteren van de giften met naam en toenaam. Op gezette tijden worden de namen van de gevers en de geschonken bedragen via de geluidsinstallatie bekendgemaakt. Giften lopen uiteen van f 50,- tot f 500,- per persoon en leveren de organisator gauw bedragen van rond de f 50.000,- op. Hiervan moeten uiteraard de kosten van de avond worden afgetrokken, maar de rest kan als pure winst worden gezien voor verzending naar Ghana.

Geven is erg belangrijk. Via giften verschaft men zich een plek in de gemeenschap. Het toont de intentie een nauwe relatie met iemand aan te willen gaan, terwijl de gift zelf wederkerigheid op gang brengt. Een volgende keer ben jij immers degene die een sterfgeval in de familie heeft en

op deze manier de circulatie van geld in jouw richting kan laten draaien. Dit wordt 'cashing in' genoemd. Het succes daarvan is uiteraard afhankelijk van de mate waarin je in eerdere gevallen actief bent geweest met het geven van geld om zo veel mogelijk relaties te leggen. Vanwege de planning die ervoor nodig is, zijn deze lang vooraf aangekondigde feesten geheel los komen te staan van de eigenlijke teraardebestelling. Toch wordt ook op deze feesten symbolisch de diepe verbondenheid tussen de diaspora, de familie in Ghana en de circulatie daartussen weergegeven door het sturen van een gezant. Vanuit Den Haag reist hij of zij met enkele stukjes hoofdhaar en vingernagels van de overledene naar Ghana om zijn dood bekend te maken en het feest aan te kondigen. De opzet van het feest, de verschillende partijen die bij het feest betrokken zijn en het feit dat het vooral om de gelddonatie gaat waarmee sociale verbanden worden gesmeed, maken deze feesten nauwelijks toegankelijk voor buitenstaanders. Kortom, de circulatie van geld en de daarbij behorende opbouw van sociale relaties zijn een kader voor het onderstrepen van de Ghanese identiteit. Ook bij andere feesten, zoals de 'namegiving ceremonies', waarbij een nieuwgeborene een naam krijgt die publiek bekend wordt gemaakt, zijn het geven en het ontvangen van geld, het onthouden van wie men geld gekregen heeft en aan wie men bij een volgende gelegenheid weer geld verschuldigd is, een belangrijke zaak. Identiteit en geld hangen op een verrassende manier samen.

De invloed van pinksterkerken op de gemeenschap

In de Haagse gemeenschap bestaat een tweede kader waarin deze economie van wederkerigheid, van het geven en ontvangen van geld, een essentiële plaats inneemt. Sinds 1990 zijn er kerken ontstaan die voor een belangrijk deel geënt zijn op de ontwikkeling van charismatische pinksterkerken in Ghana. Evenals elders in Afrika kent ook Ghana sinds twee decennia een sterke opkomst van een bepaald type pinksterkerken, die vooral in de grote steden zoals Kumasi en Accra zijn uitgegroeid tot ware mega-organisaties. Met een sterke voorliefde voor alles wat met de moderne media, communicatietechnieken en internationale contacten te maken heeft en met de rotsvaste overtuiging dat 'Ghana too small is for our message' hebben deze kerken zich in de afgelopen jaren weten te verspreiden onder de Ghanese gemeenschappen in het Westen. In Ghana vinden deze kerken vooral hun aanhang onder de urbane jongere gene-

ratie, die gefascineerd is door alles wat internationaal en modern is. In de diaspora hebben deze kerken een enorme groei doorgemaakt in steden als Amsterdam, Londen en Hamburg, waar tientallen Ghanese pinksterkerken zijn ontstaan.

In Den Haag zijn inmiddels zeven Ghanese pinksterkerken actief. Meer dan de helft van de totale Ghanese gemeenschap is direct bij deze kerken betrokken, terwijl daarnaast nog een aantal mensen de kerkleiders als 'cliënt' opzoekt om spirituele steun te vinden bij persoonlijke problemen. Omdat andere vormen van sociale organisatie nauwelijks bestaan in de gemeenschap (de etnische organisaties zijn klein en zwak, terwijl ook de formele belangenvertegenwoordiging van Ghanezen, de vereniging Ghanatta nauwelijks leden heeft), vormen deze kerken het enige werkelijk functionerende interne gezag. De leiders staan in hoog aanzien, treden naar buiten op als vertegenwoordigers van de gemeenschap, regelen begrafenissen en huwelijken, bemiddelen in interne conflicten en geven adviezen of soms ook andere vormen van hulp aan hen die problemen met de autoriteiten hebben – in de eerste plaats voor leden van de eigen kerk.

In de ideologie van deze uit Ghana afkomstige pinksterkerken bestaat een strikte scheiding tussen wat als goede en wat als kwade, demonische machten moeten worden beschouwd. De kerk biedt daardoor een context waarin over de gevaren van duistere occulte krachten kan worden gesproken en er iets tegen kan worden gedaan. De pinksterideologie geeft daarmee ook een scherpe afbakening tussen wat men als het eigen moderne geloof ervaart en de duistere krachten die uit traditie voortkomen en in traditionele rituelen in ere worden gehouden. De verering van vooroudergeesten, van hen die reeds overleden zijn maar nog altijd een rol spelen in de levensbestemming van het individu, wordt verafschuwd. Volgens de pinkstergelovige gaat het hier om demonische machten, om de duivel die zich in verschillende gedaanten, vermommingen en verleidingen kan voordoen om de gelovige in het onheil te storten. Voorouderverering moet te allen tijde worden voorkomen. Cultuur en traditie zijn daarom verdachte begrippen, omdat in traditionele rituelen van geboorte, dood, naamgeving en huwelijk elementen kunnen zitten die naar deze demonische krachten verwijzen. De pinksterideologie staat ambivalentie niet toe: dergelijke krachten kunnen nooit goed en kwaad tegelijk zijn. Een rigide onderscheid moet worden aangebracht.

In het bijzonder wordt het gebruik van alcohol sterk afgewezen. Alcohol is van oudsher de vloeistof waarmee in rituelen de verering van de vooroudergeesten en de verzoeken om hun beschermende aanwezigheid

vorm worden gegeven. Bij traditionele begrafenisrituelen wordt alcohol gedronken en als plengoffer gebruikt. Bij andere rituelen, zoals de traditionele naamgevingsceremonie, worden op de tong van de nieuwgeborene enkele druppels alcohol gedaan om de voorouders aan te roepen in het leven van het kind.

De leiders van de Ghanese pinksterkerken in Den Haag hebben van meet af aan grote moeite gehad met de Ghanese begrafenisfeesten in de gemeenschap. Niet dat geld en status in de pinksterkerken geen grote rol zouden spelen of geen aanleiding zouden zijn tot rivaliteiten. Integendeel, ook in de kerken is het gebruik van geld een zeer belangrijk middel om relaties van onderlinge afhankelijkheid te smeden en een identiteit te claimen. Geld is vooral ook belangrijk om status mee aan te geven en te laten zien dat men over de middelen beschikt om lid te zijn van zoiets duurs en prestigieus' als een kerk. De kerk verlangt immers een tiende deel van het netto-inkomen, eist contributies en collectegelden en bijdragen in de onkosten van begrafeningen, huwelijken en naamgevingsceremonies van haar leden en verlangt bovenal een grote rijkdom in persoonlijke presentatie: kleding, sieraden en kapsels. (van Dijk, 1999) Alles is belangrijk om maar aan te geven dat men tot een kerk behoort. Vooral de vrouwelijke leden van de kerken maken er een punt van elke zondag in een compleet nieuwe outfit in de kerk te verschijnen, vaak gehuld in dure, uit West-Afrika afkomstige stoffen. Het hoogst in aanzien staan stoffen die in Ghana worden geproduceerd door het Helmondse bedrijf Vlisco, die vaak door deze vrouwen zelf uit West-Afrika worden geïmporteerd. Het hebben van meer dan één betaalde baan met daarnaast een of meer handeltjes is voor velen de enige manier om dit uitgavepatroon in stand te houden.

De kerken creëren zo een eigen, alternatief economisch en sociaal circuit. Zij organiseren zelf ook grote begrafenisfeesten en andere rituelen waarin ter ere van een overledene een grote geldinzameling wordt gehouden. Ook bij deze ceremonies in het kerkelijk circuit is er zang, dans en muziek, afgewisseld met gebed, extase en oproepen tot bekering. Tegelijkertijd vindt de gebruikelijke donatie van geld door de aanwezigen plaats met bekendmaking van naam en hoogte van het bedrag. De door de kerken georganiseerde feesten trekken een enorme belangstelling van gelovige, maar ook van niet-gelovige Ghanezen. Ook hier speelt het smeden van verbanden door te geven en te ontvangen een belangrijke rol.

Er zijn echter grote verschillen met de niet-kerkelijke feesten: alcohol komt er niet aan te pas, het aanroepen van voorouders vindt niet plaats

en de vele en de lange gebeden zijn erop gericht eventuele demonische machten in het gedoneerde geld van hun krachten te ontdoen. De kerken benadrukken dit vanuit de noodzaak om te breken met traditie en met de machten die uit een verleden nu nog altijd invloed uitoefenen. De circulatie van het geld, de sociale verbanden die daardoor ontstaan of daarmee onderhouden worden, dienen vrij te zijn van dit soort invloeden. De pinksterkerken verbreken niet de relatie tussen religie en geld, die bijvoorbeeld in de begrafenis tradities bestaat met de verering van de voorouders, maar stellen daar een geheel andere ideologie voor in de plaats. De gebeden die tijdens de kerkelijke rituelen over de donaties worden uitgesproken, hebben tot doel het doorsnijden van de banden met wat wordt beschouwd als de traditionele cultuur. De pinkstergelovige ziet zich als een moderne mens, een individu die slechts werkelijke vooruitgang kan maken, werkelijk zijn geld kan laten groeien wanneer hij zich los weet van alle relaties die hem aan de tradities binden. Traditie, het verleden van de familie waaruit hij of zij is voortgekomen, hangt als het ware als een blok aan het been en verhindert vooruitgang, groei en welvaart door persoonlijke verdienste. Hoewel het pentecostalisme daarmee een sterk individualistische ideologie lijkt te zijn, is het opmerkelijk dat veel van de activiteiten van de kerken er toch op gericht zijn de migrant nieuwe sociale verbanden aan te bieden, die in zekere zin ook een sociaal vangnet vormen.

Uiteraard wordt de pinksterideologie niet door iedereen aanvaard en zijn er leden van de Ghanese gemeenschap die onverkort stellen dat deze kerken de eigen culturele tradities schade toebrengen. Een minderheid van de Ghanese gemeenschap houdt daarom vast aan het organiseren van de begrafenisrituelen met alle elementen van voorouderverering. Door de familierelaties of de relaties die door gift en wederkerigheid zijn opgebouwd, ontkomen ook de pinkstergelovigen niet aan deelname aan de 'traditionele' begrafenisrituelen. Opvallend is dat de pinkstergelovigen dan vaak geen alcohol drinken of plengoffers houden. Ondanks de rigide aard van de ideologie zijn er in de praktijk compromissen mogelijk.

Ten aanzien van de Nederlandse cultuur wordt er in de pinksterkerken eveneens gesproken over het ambigue karakter van geld. In de ogen van pinksterleiders zijn veel aspecten van de Nederlandse samenleving immoreel. Liberale opvattingen over seksualiteit, gebruik van verdovende middelen en de beschikbaarheid van alcohol worden als verwerpelijk beschouwd. De verleiding van geld is dat het toegang tot deze terreinen ver-

schaft. Met andere woorden, geld heeft een duistere zijde, die een sterke morele controle noodzakelijk maakt. Hoewel de pinksterideologie streeft naar een moderne individu, die deel uitmaakt van een moderne samenleving, neemt ze tegelijkertijd een kritische houding aan ten opzichte van de Westerse cultuur. In de Nederlandse samenleving kan wel geld verdiend worden, maar datzelfde geld moet dan wel in de kerk aan een rituele reiniging worden onderworpen door te bidden en te vasten. Er kan wel een huis of een nieuwe auto worden gekocht, maar deze objecten worden voor ingebruikname eerst door de pinksterleider spiritueel ontdaan van mogelijke kwade, immorele invloeden. Contacten met Nederlanders hoeven niet of nauwelijks te worden gezocht, omdat zij in die religieuze reiniging toch geen rol kunnen spelen. De pinksterkerken plaatsen zich daarmee op een zekere kritische afstand van de eigen en de Nederlandse cultuur en samenleving. Van beide is men afhankelijk en toch is van beide niet alles acceptabel. Zij worden beoordeeld aan de hand van een krachtige morele code die in veel omstandigheden een houvast lijkt te bieden voor de Ghanese migrant die de eigen samenleving heeft verlaten en zich moet aanpassen aan een nieuwe omgeving.

Conclusie

De relatie tussen geld en identiteit toont de opmerkelijke positie die de Ghanese pinksterkerken innemen tussen de Ghanese en de Nederlandse cultuur. Zo blijkt op welke manier een religie, het pentecostalisme, de 'instrumenten' biedt om tegenover beide culturen een zekere distantie te bewaren. In dit opzicht is de ontwikkeling van deze kerken niet bepaald bevorderlijk, althans gezien vanuit het perspectief van de Nederlandse dominante cultuur, voor de integratie. Deze manier om afstand te houden is ook voor andere migrantenculturen interessant, getuige het feit dat bijvoorbeeld ook veel Nigerianen lid zijn van deze kerken. Op basis van de pinksterideologie kunnen de kerken zichzelf enerzijds portretteren als Ghanees en onderdeel van de Ghanese diasporacultuur. Tegelijkertijd echter stellen ze zich kritisch op tegenover bepaalde elementen van diezelfde Ghanese cultuur en kunnen ze niet als bewakers van Ghanese tradities worden aangemerkt. Eenzelfde tweeslachtigheid hebben Nigerianse leden ten opzichte van de eigen etnische cultuur. Ten aanzien van de Nederlandse cultuur spelen deze kerken veelal een bemiddelende rol. Ze geven vaak belangrijke informatie door aan de eigen achterban over

zaken die de migrant direct aangaan. Tegelijkertijd waarschuwen de kerken dat de Nederlandse samenleving niet alleen vele opties voor vooruitgang biedt, maar ook een hoge mate van immoraliteit heeft en vele gevaren oplevert. Wie het kan betalen, zal daarom meestal zijn kinderen in Ghana op school doen. Voor de pinksterkerken is de Nederlandse samenleving een hoogst onzedelijke, waarin de overvloed aan geld mensen aanzet tot moreel verval, vooral op het terrein van seksuele relaties. 'Sika ye mogya', geld is bloed, krijgt in de Nederlandse samenleving in het oog van deze kerken vooral de negatieve bijbetekenis van 'sika fre mogya'; dat wil zeggen geld roept bloed, geld maakt leven aan zijn wil ondergeschikt, doet mensen zich prostitueren en verkrijgt daardoor demonische kenmerken. Kortom, de relatie tussen geld en identiteit werkt voor de Ghaneese pinksterkerken als een wig tussen twee culturen. Ten opzichte van beide wordt een kritische afstand ingenomen. Van beide is men moreel en financieel afhankelijk, maar geen van beide voldoet volledig aan wat het pinkstergeloof verlangt.